

CARTES DE POMPEU FABRA A L'EXILI

(ADREÇADES A: J. ALAVEDRA, J. M. BELLIDO, F. CUITO, J. FERRER AYMAR, FRONT UNIVERSITARI DE CATALUNYA, J. GILI, P. ROUQUETTE, F. SOLDEVILA, R. TASIS, V. TORRES, LL. TORRES ULLASTRE I J. TRUETA)

JORDI MANENT I TOMÀS

El conjunt de vint-i-una cartes i dues postals de Pompeu Fabra a diversos familiars, amics i intel·lectuals catalans a l'exili escrites des del 18 d'abril del 1939 fins al 5 de maig del 1948 aporten més dades –algunes de ben significatives, com ara les penúries amb què vivia el gran filòleg– a una biografia apassionant d'un dels intel·lectuals catalans més rellevants del segle XX.

This collection of twenty-one letters and two postcards, sent by Pompeu Fabra to various relatives, friends and Catalan intellectuals in exile between April 18th, 1939 and May 5th, 1948, provides more information –some of which is of a most meaningful nature, such as the poverty the great philologist was living in– for a fascinating biography of one of the most outstanding Catalan intellectuals in the 20th century.

Introducció

Aquestes «Cartes de Pompeu Fabra a l'exili» són el tercer aplec d'epístoles del Mestre amb diversos catalans, intel·lectuals i polítics –sobretot–, la majoria exiliats. Anteriorment jo havia publicat «Cartes de Pompeu Fabra a Josep Pous i Pagès» (*Els Marges*, núm. 61, setembre de 1998, p. 41-61) –juntament amb el meu pare– i «Correspondència entre Pompeu Fabra i Josep Tarradellas» (*Llengua Nacional*, núm. 31, estiu del 2000, p. 17-22). La continuada recerca d'epístoles fabrianes ha donat aquest trencaclosques, cada dia més complet, de la correspondència del Mestre amb gent tan diversa. En total he aplegat ací vint-i-una cartes i dues postals, la majoria de les quals (vint-i-una) són escrites per Fabra, i tan sols dues li són adreçades. L'epistolari comprèn tots els anys de l'etapa de l'exili del Mestre: la primera du data del 18 d'abril del 1939, pocs mesos després d'haver-se exiliat, i la darrera és del 7 de maig de 1948, pocs mesos abans de la seva mort.

La riquesa del corresponsals és considerable: Fabra s'escriu amb tretze personatges –entre ells la seva filla Dolors– o grups diferents. Personatges, no cal dir-

ho, molt variats i en algun cas desconeguts: Torres Ullastre, que va tenir un paper destacat en la Residència d'Intel·lectuals de Tolosa; Joan Alavedra, a qui veia molt freqüentment durant l'estada a Prada; Ferran Soldevila, amb qui ja tenia una relació antiga i de molta confiança, tot i que en aquest cas, com en d'altres, les preocupacions domèstiques, d'allotjament i de supervivència primen per damunt de les intel·lectuals; especialment significativa és la carta que Fabra adreça a Ferran Cuito i que demostra la penúria més absoluta en què va viure el Mestre; en canvi, amb Rafael Tasis els temes tractats són exclusivament culturals i dels intents de la represa a l'exili després de la derrota dels alemanys; en la carta que Fabra envia a la seva família, s'hi descobreix la part humana i quotidiana de l'il·lustre filòleg; té un especial interès el creuament de cartes entre Fabra i el Front Universitari de Catalunya perquè posa en relleu que el Mestre continuava essent un referent per als joves que lluitaven en la clandestinitat; les cartes del Dr. Bellido són el testimoni d'una amistat probablement antiga i de la coincidència ideològica de tots dos a Acció Catalana; la lletra de Pèire Roqueta és un exemple de l'estreta relació que Fabra tenia amb els occitanistes des de feia molts anys; hi ha dos casos en què Fabra agraeix la tramesa de llibres que van destacar molt a l'exili: *Introductory Catalan Grammar* de Joan Gili i *The Spirit of Catalonia* del Dr. Josep Trueta; finalment, hi ha les cartes amb Víctor Torres, un jove que pertanyia a una nissaga il·lustre i que va ser una peça clau en l'organització de la Generalitat a l'exili.

Podem afirmar, doncs, que les cartes tenen un valor històric i també filològic: en més d'una ocasió es demana la seva ploma perquè col·labori en revistes catalanes de l'exili o en publicacions occitanes o franceses. És el cas de les revistes *Cahiers du Sud* i *Catalònia*, si bé desconeixem si Fabra hi va col·laborar. En l'epistolari trobem nombroses referències a diverses obres seves que o bé es trobaven en procés d'elaboració o bé li havien acabat d'encomanar.

Amb aquest darrer recull espero haver contribuït una mica més a aclarir interrogants sobre la vida de Pompeu Fabra a l'exili. Altrament, no seria tan complet sense l'ajut de diverses persones. En primer lloc, d'aquells que m'han proporcionat les cartes, com Carolina Bellido (cartes a la seva família, a J. Ferrer Aymar i a J. M. Bellido); Josep Benet (per les cartes del Front Universitari de Catalunya); Montserrat Catalán, responsable de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (cartes entre Víctor Torres i Fabra); Montserrat Corretger (cartes a Torres Ullastre, dipositades als Arxius Municipals de Tolosa); Amadeu Cuito (fill de Ferran); Elisabeth Gili (vídua de Joan Gili); Montserrat Moner (vídua de Joan Alavedra); Francesc Panyella i Josep Grau, del Casal Català de Marsella (per la carta de Pèire Roqueta); Rafel Tasis i Ferrer (fill de Rafael Tasis i Marca) i l'Arxiu Nacional de Catalunya (per les cartes amb F. Soldevila). A tots ells, i a Heribert Barrera, Santi Cortés (de València), Enric Garriga Trullols, Josep Massot i Muntaner, el pare Damià Roure (bibliotecari del Monestir de Montserrat), Teresa Rovira (filla d'Antoni Rovira i Virgili), Joan Solà, Pere Verdager i al meu pare, expresso el meu regreïment per totes les dades històriques i filològiques que m'han donat i que m'han estat d'una gran utilitat per poder omplir molts buits.

DE POMPEU FABRA A LLUÍS TORRES ULLASTRE

Illa, 18 d'abril de 1939

Sr. Torres Ullastre¹

Estimat amic, Un amic meu valencià, el Sr. Gaietà Huguet,² notable professor de la cultura catalana a la comarca de Castelló, actualment resident a París, em va escriure dient-me que desitjaria ésser acollit a la residència de Tolosa³ i demanant-me que el recomanés a en Pi Sunyer,⁴ com vaig fer-ho fa ja prop d'un mes. No he rebut cap contesta d'en Pi, i el Sr. Huguet m'escrui avui que no ha rebut cap nova de Tolosa: el viatge precipitat d'en Pi a Londres l'haurà potser impedit d'ocupar-se de l'assumepte del meu amic. En sabeu alguna cosa? Desitjós el Sr. Huguet de relacionar-se directament amb algú del comitè de Tolosa em demana l'adreça d'en Pau Vila,⁵ amic seu. Absent aquest, li dono la vostra; i a vós us prego que feu per ell tot el que pugueu.

Cregueu, estimat Torres, que penso molt sovint en els meus companys de fatigues d'Agullana,⁶ del Boulou i de Perpinyà,⁷ i que si no fos per la manca de mitjans ja hauria fet més d'una anada a Tolosa. Espero que vós i els vostres esteu bons com ho estem nosaltres ací, a Illa. Saludeu de part meua i dels meus a la vostra família, i vós rebeu una afectuosa encaixada del vostre amic

Pompeu Fabra

1. Lluís Torres Ullastre (Barcelona 1878 - Tolosa de Llenguadoc 1962), mestre, segon marit de la pedagoga Maria Baldó. El 1939 el matrimoni s'exilià a Tolosa de Llenguadoc on es relacionà, entre d'altres, amb la família Bellido. Maria Baldó, amb la col·laboració del seu marit, va dirigir la residència d'intel·lectuals exiliats a Tolosa de Llenguadoc, que depenia directament de la Fundació Ramon Llull. Torres Ullastre havia estat també director d'una escola de sords vora Vilajoana (Vallvidrera).

2. Gaietà Huguet Segarra (Castelló de la Plana 1882 - València 1959). Fundador a Castelló de la Jovenut Nacionalista (1909) i militant d'Esquerra Valenciana, s'exilià el 1939 a França i retornà vers 1953. Deixà una fundació valencianista.

3. Fou muntada per la Generalitat de Catalunya el 1939 per a intel·lectuals catalans. En fou l'artífex l'escriptor occità i professor de la universitat Dr. Camil Soula. Hi van passar Pompeu Fabra, Carles Riba, Àngel Ferran, Agustí Bartra, Eduard Nicol, Alfons Maseras, Domènec de Bellmunt, etc.

4. Carles Pi i Sunyer (Barcelona 1888 - Caracas, Veneçuela 1971), polític. Fou conseller en cap del govern català i ministre de Treball durant la República.

5. Pau Vila i Dinarès (Sabadell 1881 - Barcelona 1980), geògraf i pedagog.

6. Es refereix als pocs dies que ell, juntament amb molts altres intel·lectuals i polítics catalans, va passar a Mas Perxers, terme d'Agullana (Alt Empordà), abans de travessar la frontera francesa.

7. Un cop travessada la frontera francesa, els intel·lectuals i polítics catalans que anaven dins el bibliobús (autobús-biblioteca ambulante de la Generalitat Republicana) i dins un autocar d'assistència social del govern català, passaren cinc nits a Perpinyà i una al Voló.

DE POMPEU FABRA ALS INTEL·LECTUALS ACOLLITS A TOLOSA

Illa, 21 d'abril de 1939

Sra. Maria Baldó,⁸ Srs. Torres Ullastre, J. M. Bellido⁹ i tots [els] altres professors i intel·lectuals acollits a Tolosa per la generositat dels universitaris llenguadocians i una cordial salutació a tots amb l'expressió del meu agraïment per la vostra afectuosa adhesió. Ja sabeu –us ho [he] dit més d'un cop– que el meu desig fóra que, ja que no puc estar aquí amb vosaltres, em fos almenys possible fer-vos una visita de tant en tant. Això m'hauria permès d'assistir a la festa de què em doneu compte. No hi he pogut ésser però vosaltres m'hi heu associat amb el vostre amical record.

Cordialment vostre

P. Fabra

Amic Torres, En aquest mateix correu arribarà a la Maison des Étudiants una carta adreçada a Josep Miracle.¹⁰ Si ja no es troba entre vosaltres, us prego que la hi feu trametre allà on sigui.¹¹

Aprofito l'ocasió per a recomanar-vos de nou el meu amic G. Huguet.

Vostre

P. F.

DE POMPEU FABRA A LLUÍS TORRES ULLASTRE

París, 29 de juliol de 1939

Sr. Lluís Torres

Distingit amic, Sóc en efecte a París,¹² però, contràriament al que vós creieu, no torno a Illa. El que volíeu dir-me de paraula, caldrà, doncs, que m'ho digueu per escrit, i podeu comptar que us llegiré amb la mateixa atenció i interès amb què us hauria escoltat. La meua adreça és 81, rue Miromesmil.¹³

8. Maria Baldó i Massanet (Hellín, Múrcia 1884 - Tolosa de Llenguadoc 1964), pedagoga i folklorista. Fou una de les primeres feministes de Catalunya i dirigí «La Farigola», primer grup escolar femení de Barcelona. Casada amb primeres núpcies amb Josep Serra i Chartó –que morí el 1911–, va tenir un fill d'aquest matrimoni que fou l'erudit Alfons Serra Baldó (Barcelona 1909 - 1993).

9. Jesús Maria Bellido i Golferichs (Barcelona 1880 - Tolosa de Llenguadoc 1952). Catedràtic de fisiologia a Saragossa (1914) i a Granada (1920) i de farmacologia a Barcelona (1930). Era molt amic de Juan Negrín, president del Consell de Ministres espanyol durant la Guerra Civil, el qual, el desembre de 1938, el nomenà «comisario de cultos» per normalitzar la situació religiosa. El 1939 s'exilià a Tolosa amb la seva família. Durant l'exili, Fabra féu diverses estades a casa de la família Bellido.

10. Josep Miracle i Montserrat (Barcelona 1904 - 1998), escriptor i gramàtic, deixeble de Pompeu Fabra amb el qual col·laborà directament a les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC.

11. Carta desconeguda.

12. Des del moment de la creació de la Fundació Ramon Llull, l'abril de 1939, Pompeu Fabra en fou el president, i hi anava a treballar de tant en tant. La invasió de París pels nazis, el 14 de juny de 1940, suposà el trasllat de la institució a Vichy, on hi havia les institucions i el govern francès del mariscal Pétain.

13. Adreça on tingué local la Fundació Ramon Llull a París fins al juny de 1940.

Saludeu de part meua la vostra muller, i disposeu del vostre servidor

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A JOAN ALAVEDRA

Montpeller, 20 de maig de 1940

Estimat Alavedra,¹⁴ Us agraïm la vostra felicitació pel prometatge de la Dolors.¹⁵ ¿Cal, ara, que us digui que enyoro molt tot això de Prada i els amics que hi vaig deixar? L'un d'ells, pobre Plana,¹⁶ ja no l'he de veure mai més! El seu retrat –amb el Canigó al fons!– en què se'l veu voltat de petits, que ell estimava tant, cregueu que em va trasbalsar. No us puc dir com he sentit la seva mort. I em dol, em dol vivament, d'haver-me vist privat d'ésser a Banyuls el dia del seu enterrament.

Adéu, Alavedra. Saludeu de part nostra la vostra muller¹⁷ i els vostres fills,¹⁸ que suposo que fan grans progressos en els estudis.

Una abraçada del vostre amic

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A FERRAN SOLDEVILA

Montpeller, 23 d'abril de 1941

Estimat Soldevila,¹⁹

M'ha alegrat molt de tenir notícies vostres. Amb en Riba²⁰ ens preguntàvem sovint què era de vós, què fèieu. Per la vostra lletra, veig que seguïu treballant i

14. Joan Alavedra i Segurañas (Barcelona 1896 - 1981), escriptor i periodista. Va viure durant molt de temps a Prada on es trobava sovint amb Pompeu Fabra i li dedicà un retrat literari a *Personatges inoblidables* (Barcelona, 1968). Fou biògraf de Pau Casals, el qual musicà, en forma d'oratori, el llibre d'Alavedra *Poema del pessebre*.

15. Dolors Fabra i Mestre (Begoña, País Basc 1912 - Reims 1993) es casà amb Ferran Rahola.

16. Alexandre Plana (Lleida 1889 - Banyuls, Rosselló 1940), crític literari i artístic, poeta i narrador.

17. Montserrat Moner (Barcelona 1905), que ens ha facilitat algunes dades interessants sobre Fabra a l'exili.

18. Maria i Macià Alavedra i Moner.

19. Ferran Soldevila i Zubiburu (Barcelona 1894 - 1971), historiador, assagista i poeta. Va mantenir una relació amb Fabra abans de la guerra i durant l'exili, i es demostraren mútuament molta confiança. Vegeu la seva obra *Dieteris de l'exili i del retorn* (València, 1995).

20. Carles Riba i Bracons (Barcelona 1893 - 1959), poeta, crític i humanista. Mantingué amb Fabra una llarga amistat i hi col·laborà. Li dedicà un poema de les *Elegies de Bierville*, escrites a l'exili, i fou el prologuista de la primera edició a la postguerra del *Diccionari General de la Llengua Catalana* (1954). Alhora el succeí com a president de la Secció Filològica.

que, en aqueix poble on heu anat a raure,²¹ us la passeu bastant millor que nosaltres en aquest departament de l'Hérault, que és un dels pitjor proveïts del Migdia. Jo estic molt bé i, com vós, segueixo treballant: tinc enllestida una Gramàtica catalana²² i estic escrivint un tractadet de Formació de mots (derivats i composts).²³ Ja li ho podeu comunicar a en Joan Coromines,²⁴ que en tindrà una alegria. Fins fa molt poc no he rebut lletra seva, una lletra amb l'adreça meva d'un any endarrera i que, oberta per la censura italiana i l'alemanya, he rebut amb més de tres mesos de retard.²⁵ No l'he contestada encara perquè, en la meva lletra de resposta, penso parlar-li de moltes coses, i, amb els tràfecs i angúnies que hem passat per ací, les diligències que he hagut de fer, etc., no he tingut lleure de fer-la.

Com vós, jo no veig clar l'esdevenidor de tots plegats. En Riba i jo tenim notícies ben contradictòries sobre la continuació del R. L.²⁶ L'Sbert,²⁷ ja ho deveu saber, ha estat tret de Vichy. Quant a anar a Amèrica, ho veig molt difícil, gairebé impossible. Però, ara, darrerament, sembla que s'intenta alguna cosa.²⁸

Molt agraït de la vostra felicitació pel casament de la meva filla,²⁹ us saluda cordialment, com així mateix a la vostra muller, el vostre amic

Pompeu Fabra

La meva adreça és

20, rue de Boussairalles, 3e
Montpellier

I digueu: ¿Seria molt difícil de trobar un apartament en aqueix poble (2 dormitoris, menjador i cuina)?

21. Soldevila vivia exiliat a Beaumes-de-Venise (Occitània).

22. Segurament es tracta de la *Gramàtica catalana*, Edicions de Cultura Catalana, París, 1946.

23. Es refereix a la *Grafia dels mots composts, sintetitzats o no, amb guionet o sense*, que ha restat inèdit fins fa molt pocs anys. De fet, Fabra no pogué acabar aquest treball (en desconeixem els motius), i finalment l'original anà a parar a les mans del seu deixeble Joan Coromines. Aquest tractat –juntament amb altres papers solters– ha estat publicat dins *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili*, a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, Fundació Pere Coromines i Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1998, p. 147-188.

24. Joan Coromines i Vigneaux (Barcelona 1905 - Pineda de Mar 1997), lingüista i filòleg. Fou el principal i més directe deixeble de Pompeu Fabra amb el qual mantingué una correspondència professional i amical molt important durant l'exili. Vegeu *Pompeu Fabra i Joan Coromines. Correspondència dels anys de l'exili* (op. cit. supra). Coromines preparà l'edició de la gramàtica catalana pòstuma de Fabra (Editorial Teide, Barcelona, 1956) i també part del tractat de formació de mots compostos.

25. Es tracta, molt probablement, de la carta que Coromines adreçà a Fabra escrita en francès –per tal d'evitar sospites de la censura– el 16 de gener de 1941. Coromines la hi envià a Ille-sur-Tet (Illa del Riberal) quan Fabra encara hi residia.

26. Es refereix, sens dubte, a la Fundació Ramon Llull, que, des del 1939, i sota el patrocini de la Generalitat, dirigia Antoni Maria Sbert.

27. Antoni Maria Sbert i Massanet (1901 -1980), polític. Fou conseller de Cultura i de Governació de la Generalitat durant la Guerra Civil. El 1939 dirigí a França la Fundació Ramon Llull sota el patrocini de la Generalitat. Fugí de París, anà a la zona del govern de Vichy i després s'establí a Mèxic. Vegeu la detalladíssima obra de Josep Massot i Muntaner *Antoni Maria Sbert, agitador, polític i promotor cultural* (Barcelona, 2000).

28. Vista la difícil situació en què es trobaven els exiliats catalans després de l'embat nazi a París el juny de 1940, el govern de la Generalitat a l'exili, mitjançant el president Irla i ajudat per Josep Tarradellas, cercava desesperadament el màxim nombre de passatges per a l'embarcament dels exiliats. Fabra estigué temptat d'anar a Amèrica del Sud, però es decidí per quedar-se a França.

29. Dolors Fabra i Mestre es casà el 1941.

DE POMPEU FABRA A FERRAN SOLDEVILA

Montpeller, 14 de maig de 1941

Estimat Soldevila

No és per simple curiositat que us he preguntat si seria possible de trobar un apartament en aqueix poble. Ja fa temps que em balla pel cap la idea d'anar-me'n de Montpeller i, naturalment, se'm presentava el problema de triar el poble on anar a estar-me, tria difícil per al qui, com jo, no coneix del Migdia sinó unes quantes poblacions d'un departament fronterer com és el dels Pirineus Orientals. En rebre la vostra penúltima carta,³⁰ se'm va ocórrer que el poble que cercava podria ésser Beaumes, que tenia l'avantatge de pertànyer a un departament avui indubtablement preferible al de l'Hérault,³¹ i on, sobretot, trobaria la companyia d'un bon amic; i és per això que us vaig fer aquella pregunta. Ara, que per a decidir-me a anar-me'n de Montpeller no em basta haver triat el poble: tinc, encara, de resoldre una sèrie de dificultats i sobretot fer una consulta a qui pot, millor que jo, jutjar si en aquests moments és oportú de fer un canvi de residència. Això fa que no us pugui assegurar encara si vindré o no vindré. Em sembla que serà que sí, i us pregaria que estiguéssiu a l'aguait dels apartaments que poguessin estar lliures a mitjan juny. Abans d'acabar el mes us escriuré,³² i si és que he de venir, molt serà que no trobi un apartament (o potser unes cambres en un hotel?), si és que no està desllogat l'apartament de què em parleu en la vostra darrera carta.³³

Saludeu de part meva la vostra muller i rebeu vós una cordial estreta de mà del vostre amic

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A FERRAN SOLDEVILA

Montpeller, 25 de maig de 1941

Estimat amic,

Vaig rebre la vostra lletra del 18 i la darrera,³⁴ que vaig rebre dissabte. Us agraeixo les gestions que heu fet prop del propietari de l'apartament i d'en Rouquette.³⁵ Tant de bo que no hagin estat debades. Estic pendent encara de la

30. Carta perduda.

31. Aquest era el departament francès més mal proveït d'aliments. Només hi havia plantacions de vinyes.

32. Vegeu carta següent.

33. Carta perduda.

34. Ambdues cartes perdudes, malauradament.

35. Pèire Roqueta [Pierre Rouquette] (Marsella 1898 - 1988), escriptor occità, fou membre de l'Institut d'Estudis Occitans. Era un gran amic i corresposnal dels catalans des dels temps de la dictadura de Primo de Rivera. Va col·laborar a les revistes *Oc*, *Gai Saber*, etc. i, com a poeta, publicà *Secrèt del temps* (Tolosa, 1951) i *De paraula e d'imatge* (Toló, 1969), entre d'altres.

resposta a la consulta que us vaig dir que havia fet sobre l'oportunitat de traslladar-me a la Vaucluse³⁶ i la possibilitat d'obtenir un ajut que em permetés de fer aquest trasllat sense exhaurir les migrades reserves que em resten. Aquesta setmana mateix us escriuré si vinc o si no vinc.³⁷ I us prego, estimat amic, que no adquiriu cap compromís que, en cas de no venir, pogués causar-vos la més lleu molèstia.

Saludeu la vostra muller de part meva, i vós rebeu una cordial estreta de mà del vostre amic

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A FERRAN SOLDEVILA

Montpeller, 1 de juny de 1941

Estimat amic Soldevila,

He rebut la resposta a la consulta que vaig fer. No és del tot favorable a la meva vinguda a Beaumes. Això no vol dir que desisteixi de venir-hi; però sé que la meva vinguda no pot ésser tan aviat com desitjava.³⁸ No adquiriu, doncs, cap compromís amb el propietari de l'apartament que em proposàveu, i si n'havíeu adquirit un, desfeu-ho tot seguit. Quan vegi la meva vinguda possible, crec que el millor camí a seguir serà que en primer lloc ens preocupem d'obtenir la permissió de trasllat a la Vaucluse, i, quan sigui obtinguda, llavors preocupar-nos de trobar un apartament. Perdoneu, amic Soldevila, les molèsties que us he ocasionat potser inútilment.

Molt agraït per la vostra sol·licitud i la de la vostra muller, us saluda cordialment a tots dos el vostre amic

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A LA SEVA FAMÍLIA³⁹

Perpignan,⁴⁰ le 4 mars 1942

36. Departament de la regió de Provença, Alp i Costa Blava (Occitània). La seva capital era Avinyó, d'on era jutge d'instrucció Pèire Roqueta. En aquest departament hi vivia un nucli important de *felibres*.

37. Vegeu carta següent.

38. Cal dir que Fabra no s'establí mai a Beaumes durant els anys del seu exili.

39. Carta que Fabra adreçà a la seva filla Dolors, però que a darrera hora donà a Carolina Bellido, filla del seu amic Jesús Maria Bellido, dient-li que no calia que l'enviés.

40. Fabra escriví el topònim en francès perquè aprofitava el paper-motlle de l'hotel on sojorna, el qual mantenia el nom Perpignan, escrit a màquina a la part superior dreta del full. Més amunt, i com a encapçalament,

Dia 3. Esmorzar: 1 sandvitx de truita; 1 sandvitx de mortade[1·]la; 2 preses de xocolata; 4 terrossos de sucre (en el tren, de La Nouvelle a Ribesaltes). Esmorzar de més aliment que un dinar del Regina!⁴¹
 Sopar (a l'Hôtel Sansa, rue Fabriques-Couvertes);
 Potage (excel·lent i una veritable escudella de fideus)
 Arengs (tres filets amb una picada d'all i julivert i enciam)
 Espinacs (amb poc i bo; més del doble d'una ració de l'hôtel R.)⁴²
 Confitura (bona, però escassa; no tanta, però, com al R.)
 Dia 4. Dinar: No sé a on serà. Si és a l'hôtel, haricots secs à la bretonne...⁴³
 A les tres sortiré cap a Prades

El permís de sojorn a Perpinyà no està denegat i és d'esperar que no serà denegat.

En Ferran,⁴⁴ ja ha tornat de Marsella?
 Una abraçada a tots!

P. Fabra

DE POMPEU FABRA A JOAN ALAVEDRA

[Postal]⁴⁵

Estimat amic,

Som ja a Perpinyà, però em penso que podré anar a Montpeller el dia del concert. ¿Quin dia, en quin tren, en quina classe, anireu els de Prades a Montpeller? Us ho demano, perquè, en el cas que pugui anar-hi, em plaurà de fer el viatge amb vosaltres.

Salutacions afectuoses a tots, meves i dels meus familiars!

P. Fabra

lament, hi trobem el següent: [a dalt de tot i d'esquerra a dreta] «Hotel-Restaurant Sansa»; [a sota, a la part esquerra] «Chambres confortables / Eau chaude et froide / Cuisine soignée / Bonne cave / Téléphone 21-84»; [al costat, a la part dreta] «Jacques Celma / Successeur / Rue Fabriques-Couvertes :-: 2, Rue Fabriques-Nadal / PERPIGNAN / Perpignan, le.....19.....».

41. Es refereix a l'hotel Regina de Barcelona.

42. Hotel Regina, òbviament.

43. Com es pot comprovar, Fabra alterna gal·licismes i paraules catalanes a l'hora de descriure els àpats.

44. Ferran Rahola, gendre de Fabra.

45. Segons l'anvers de la postal, Fabra l'envia des de Perpinyà (Hôtel de la Paix) i l'adreça a Joan Alavedra a Prades (Prada), Villa Colette, Camí de Ria. El matasegells du data del 10-VI-1942.

DE POMPEU FABRA A FERRAN CUITO

[Postal]⁴⁶Estimat amic Cuito,⁴⁷

Podríeu despendre-us de mig quilo de sucre? La Carola⁴⁸ ha parlat amb una pagesa que, a canvi d'aquest sucre, li vendria una certa quantitat de patates. Nosaltres, ara, no tenim sinó una minça [sic] quantitat de sucre. No podem, doncs, vendre-li'n; però, en l'endemig, la Carola mirarà de fer-vos arribar unes quantes patates de les escasses que tenim en aquest moment.⁴⁹

Salutacions afectuoses a tots

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A RAFAEL TASIS

Prada, 27 desembre 1944

Sr. Rafael Tasis⁵⁰

Estimat amic, En la vostra darrera lletra⁵¹ em doneu una nova que m'ha causat una viva satisfacció: que dintre pocs dies sortirà a París *Catalonia*,⁵² un setmanari d'art, política i literatura. Em demaneu que vulgui figurar en la llista de col·laboradors: concedit. Ara, que no veig per què he d'encapçalar-la: posats els noms dels col·laboradors per ordre alfabètic (com crec que els hauríeu de posar), a mi em toca anar a la F, que no és pas la primera lletra de l'alfabet. No cal dir que si accepto ésser posat a la llista de col·laboradors de *Catalonia*, és que penso col·laborar-hi. ¿Què us semblaria una sèrie de converses filològiques sobre certes regles sintàctiques que es veuen encara sovint infringides pels millors escriptors catalans?⁵³

46. Segons l'anvers de la postal, Fabra l'envia des de Prada i l'adreça a Cuito a Perpinyà. El matasegells du data del 3-v-1944.

47. Ferran Cuito i Canals (Barcelona 1898 - 1973), enginyer industrial i polític d'Acció Catalana. Visqué l'exili a Perpinyà i va tenir una relació freqüent i amical amb Pompeu Fabra, amb el qual feia tertúlia i excursions.

48. Carola Fabra i Mestre (Bilbao 1904 - Barcelona 1998) fou la filla gran del matrimoni de Pompeu Fabra i Dolors Mestre.

49. Aquesta carta palesa dramàticament les penúries econòmiques que passava la família Fabra.

50. Rafael Tasis i Marca (Barcelona 1906 -París 1966), crític, novel·lista i assagista. Membre d'Acció Catalana, s'exilià el 1939, visqué sobretot a París, i fou un dels intel·lectuals més actius en l'emigració política fins que tornà el 1948 i actuà molt en la clandestinitat. Vegeu les biografies sobre ell de Miquel Arimany, *Símbol vivent* (Barcelona, 1967), i de Josep Maria Poblet, *Rafael Tasis, conducta i exemple* (Barcelona, 1967).

51. Carta perduda.

52. Revista cultural en català, publicada a París entre 1945 i 1946. Hi aparegué un article molt elogiós de Just Cabot sobre Fabra. N'era director-gerent Marinette Torrents.

53. Fabra no col·laborà a *Catalonia* amb una sèrie de converses filològiques. Se sap, però, que entre el 7 de novembre de 1945 i l'11 de gener de 1947, Fabra publicà un total de 21 converses filològiques, de

En la vostra primera lletra datada el 28 de novembre,⁵⁴ em preguntàveu si fóra possible de posar novament en marxa la fundació Ramon Llull⁵⁵ i de publicar una nova edició de la meua gramàtica en francès.⁵⁶ Abans de respondre-us sobre aquests dos punts, volia parlar-ne amb l'antic administrador de la fundació, Pierre Berthaud, el parador del qual ignorava, i per això no vaig contestar tot seguit la vostra lletra. La setmana passada, a Tolosa, he sabut per la seva muller que Berthaud havia estat detingut pels alemanys, que se'l van endur segurament a Alemanya. Absent en Berthaud, ens cal certificar si realment, com crec, l'editorial «Les Belles Lettres»⁵⁷ (95, Bd. Raspail) no féu sinó donar el seu nom i tenir cura de la venda. Ens caldria també saber si l'edició del 41 està realment exhaurida, si «Les Belles Lettres» té algun dret sobre les futures edicions, etc. Bé: en Pous⁵⁸ i en Riba a Espanya, l'Sbert a Amèrica, etc., en Nicolau d'Olwer i jo, president,⁵⁹ prenem l'acord (podem fer-ho, em sembla) de publicar una nova edició de la gramàtica; no hi troba inconvenient (és de creure) la «Société des Amis de la F. R. L.» sota els auspicis de la qual fou publicada la 2ª edició:⁶⁰ qui paga la 3^a? Això ho deixo a les mans d'en Nicolau i dels qui emprenen tan coratjosament la publicació de *Catalonia*!

Vaig rebre els dos números de *Catalunya*⁶¹ la tramesa dels quals m'anunciàveu en la vostra primera lletra.⁶² Això vol dir que vaig llegir l'excel·lent article en què comentàveu les meves activitats i parlàveu de la conveniència de reprendre les

caire més aviat divulgatiu, en el setmanari *La Humanitat*, òrgan d'Esquerra Republicana a l'exili. Aquestes converses estan en procés de transcripció i anotació.

54. Carta perduda.

55. Malgrat l'alliberament de França pels aliats i de la capitulació del Tercer Reich de París el 25 d'agost de 1944, la Fundació Ramon Llull no s'acabà d'establir definitivament i de manera regular. Després d'haver-se establert a Vichy entre el 1940 i el 1944, aquell mateix any Antoni Maria Sbert, fins aleshores el principal responsable *de facto* de la institució, abandonà Europa i marxà cap a Mèxic. Poc temps abans, Sbert delegà tots els poders de la fundació a Pèire-Loís Berthaud, fins aleshores l'administrador. La institució continuà funcionant però amb molt pocs mitjans i de manera irregular.

56. La *Grammaire catalane* fou publicada per «Les Belles Lettres» el 1941 «sous les auspices de la Société des amis de la Fondation Ramon Llull». Se'n publicà una nova edició, idèntica, excepte la portada, el 1946. Posteriorment se'n feren nous tiratges.

57. Editorial de París situada al Boulevard Raspail número 95.

58. Josep Pous i Pagès (Figueres 1873 - Barcelona 1952), autor teatral, novel·lista i assagista. Durant la Guerra Civil presidí la Institució de les Lletres Catalanes i el 1944 fou el president, en la clandestinitat a Barcelona, del Consell Nacional de la Democràcia Catalana. Vegeu l'epistolari *Cartes de Pompeu Fabra a Josep Pous i Pagès*, a cura d'Albert Manent i Segimon i Jordi Manent i Tomàs (*Els Marges*, núm. 61, setembre de 1998, p. 41-61).

59. Recordem que Fabra fou, des de la seva creació, president de la Fundació Ramon Llull.

60. Aquí Fabra es refereix a la *Grammaire catalane* de 1941, publicada per «Les Belles Lettres» a París. És de creure que Fabra reconeix com a primera edició d'aquesta obra, l'*Abrégé de grammaire catalane* (Société d'édition «Les Belles Lettres», París, 1928), encara que portés un títol diferent i fos més reduïda en nombre de pàgines. La tercera edició serà, doncs, la de 1946, amb les mateixes característiques (títol, format, nombre de pàgines, etc.) que la de 1941.

61. Es refereix a la revista *Catalunya* publicada a París el 1944 com a òrgan de l'Aliança Catalana a França, controlada pels comunistes. Després es creà l'Aliança Nacional de Catalunya a París i zona nord, formada per representants de diversos partits polítics catalanistes. Vegeu Daniel Díaz Esculies, *El catalanisme polític a l'exili (1939-1959)* (Barcelona, 1991).

62. Carta perduda.

publicacions de la F. R. L.⁶³ Parleu d'això amb en Nicolau, i si creieu que és convenient reprendre-les i trobeu manera de fer-ho, compteu amb la meva conformitat, ço és amb la conformitat del president!

Tot agraint-ho, no accepto l'ofertament del Consell directiu de «Unión Nacional de Intelectuales Españoles.»⁶⁴

Desitjant-vos un felicitat any nou, us saluda afectuosament

Pompeu Fabra

DELS ESTUDIANTS DEL FRONT UNIVERSITARI DE CATALUNYA A POMPEU FABRA⁶⁵

A l'Honorable Senyor Pompeu Fabra,
de l'Institut d'Estudis Catalans
Prades

Els joves universitaris que a Catalunya menen combat per la llibertat de la Pàtria⁶⁶ s'associen fervorosament a l'Homenatge que recentment us ha tributat la Universitat de Tolosa de Llenguadoc, en conferir-vos el grau de Doctor Honoris Causa.⁶⁷

Als vostres grans mereixements podeu, encara, ajuntar-ne un altre. Aqueixa distinció que, en honorar la vostra persona, exalta la Llengua que tan bé heu servit, ha anat de dret al cor de tots els catalans. I gosem dir que a nosaltres ens ha colpit més pregonament que a ningú. Estudiants d'una Universitat on la Llengua catalana és oficialment proscriu i vexada, l'amor per la nostra llengua és la més cara de les nostres amors. En veure-la, doncs, honorada oficialment en una Universitat forana –volíem escriure estrangera però ens recordem que l'Occitània no és morta– exultem joiosament i beneïm l'home per gràcia del qual això ha estat possible.

El FRONT UNIVERSITARI us tramet la més cordial enhorabona. Ningú de nosaltres oblida que ben prop nostre, en terra catalana, treballem i vetlleu sense defallença.⁶⁸ La continuïtat dels vostres treballs que no s'ha estroncat ni amb el pas del temps ni amb les contrarietats de l'exili, és un exemple viu que ens esperonarà a

63. Fundació Ramon Llull.

64. Plataforma del Partit Comunista d'Espanya, fundada a França el 1944.

65. Carta publicada a la revista clandestina *Orientacions*, núm. 10, octubre de 1945, Barcelona, p. 1; i també reproduïda dins la revista *Quaderns*, núm. 12, gener de 1946, Perpinyà, p. 35.

66. El Front Universitari de Catalunya fou un grup clandestí creat el 1943 pels germans Enric, Lluís i Oriol Casassas, Francesc Casares i Oriol Domènech, entre d'altres, i que presidí Josep Benet. Inicialment s'anomenà Front Universitari de Resistència de Catalunya, però el 1944 prengué el nom definitiu de Front Universitari de Catalunya. Publicava la revista clandestina en ciclostil *Orientacions*, on es reproduïren la carta del grup al Mestre i la resposta de Fabra a ells.

67. El doctorat li fou concedit el 5 de juliol de 1945.

68. Certament, Pompeu Fabra treballà intensament durant tota l'etapa de l'exili fins pocs dies abans de morir.

perseverar en el servei de Catalunya i ens ajudarà a superar-nos constantment, tant en el camp de l'actuació com en el de l'estudi.

Déu us doni molts anys de vida, Mestre Fabra!

A Catalunya, juliol de 1945

DE POMPEU FABRA A JOSEP MARIA BELLIDO

Prada, 7 d'agost de 1945

Estimat amic Bellido

Jo havia pensat que la reunió de ponència es fes dins la primera quinzena d'agost; però haurà d'ésser una mica més tard per a donar temps a l'Alavedra perquè enllesteixi el seu informe. Si a vosaltres us ve bé, podria tenir lloc dins la setmana següent a la de l'Assumpció. Tot seguit que sàpiga el dia que penseu venir, us trametré les lletres d'invitació. M'heu de dir, llavors, amb anticipació el dia i hora de la vostra arribada a fi de preparar-vos l'estatge a Perpinyà. Perquè la reunió tindrà lloc a Perpinyà, cosa que us permetrà d'arribar-vos fins a Prades, on sabeu que teniu uns bons amics.⁶⁹

Molt bé el número de *Canigó*.⁷⁰ I moltes gràcies.

La meva muller⁷¹ i la Carola em demanen que no oblidí de saludar-vos afectuosament de part seva, a vós i a tots els vostres. Jo faig el mateix, tot trametent-vos una cordial abraçada.

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A JOSEP MARIA BELLIDO

Prada, 10 d'agost de 1945

Estimat amic Bellido, A les reunions de les ponències no cal que hi assisteixin sinó els vocals, no els adjunts. Els vocals de la nostra ponència sou vós, Candel,⁷² Carrion,⁷³ Alavedra, Coll-i-Mas⁷⁴ i Aleu.⁷⁵ No heu d'invitar ningú més que Candel

69. Recordem que a Prada hi vivien, a més de Mestre Fabra, Pau Casals i Joan Alavedra.

70. No hem pogut identificar bé aquesta revista.

71. Dolors Mestre i Climent.

72. Rafael Candel i Vila (Pamplona 1903 - Madrid 1976), geoquímic que fou professor en un institut de Barcelona (1931-1939). A l'exili, a França, va obtenir diversos títols universitaris. En tornar, pogué ocupar una càtedra a Barcelona.

73. Ambrosi Carrion (Barcelona 1888 - Cornellà del Conflent, Conflent, Catalunya del Nord, 1973), poeta i autor teatral que visqué molts anys exiliat a París.

74. Josep Coll i Mas (vers finals del segle XIX, Montbrí del Camp?), va ser director general del Departament d'Agricultura de la Generalitat durant la República.

75. Personatge no identificat.

i Carrion. Per a evitar-vos d'haver de fer el viatge un dissabte o dilluns, podríem fixar el dia 21 (dimarts). Si arribéssim al migdia, tindríem la reunió a la tarda. Us caldria passar la nit a Perpinyà, però el dimecres ja podríeu ésser de tornada a Tolosa. Però vós ja m'heu dit que, aprofitant d'ésser a Perpinyà, pensàveu passar-hi alguns dies i arribar-vos fins a Prada. Penseu, si hi sereu ben rebut! En Candel també sembla que té ganes de venir a veure els seus amics de Prada. Us hi esperem, doncs, un cop hagi acabat la part diguem-ne oficial de la vostra estada a la Catalunya francesa.

Com he de fer les lletres d'invitació? en francès o en català? N'hi ha prou amb una lletra o cal fer-ne tres? Li vindrà bé a Candel la data del 21? Si calgués, podríem avançar-la o retardar-la. A gust vostre.

Salutacions afectuoses de tots els meus als vostres. Rebeu tots les meves, ben afectuoses

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A PIERRE ROUQUETTE

Prades, 8 de setembre de 1945

Monsieur Pierre Rouquette

Car amic, El record més agradable de la meva darrera estada a Marsella és el de la visita que us vam fer en Gassol i jo: tan grat en fou de conversar amb vós, en qui veig un dels occitanistes que podeu fer per a l'occità una obra paral·lela a la que hem acomplert a Catalunya, per la qual el català és esdevingut un segur instrument de cultura. Amb l'afecte que sento per vós, compregueu com me doldria que prenguéssiu a desconsideració el fet d'haver deixat tant de temps sense resposta a la lletra⁷⁶ en què em demanàveu un treball per a la revista *Cahiers du Sud*.⁷⁷ Quan vaig rebre la vostra lletra estava acabant la confecció d'una gramàtica catalana escrita en anglès⁷⁸ i esperava que tardaria encara algun temps a rebre l'encàrrec de redactar un compendi de gramàtica catalana per a ús dels catalans exiliats a França (que un grup de catalans de París tenia el projecte de publicar),⁷⁹ i, llavors, no vaig respondre immediatament a la vostra lletra esperant fer-ho el moment, que creia no llunyà, en què poguéu dir-vos sense por d'haver-me'n de desdir: «Podeu comptar amb el meu treball per als *Cahiers du Sud*». Però aquest moment no ha arribat: abans mateix d'acabar la *Catalan Grammar*, ja havia rebut l'encàrrec de redactar urgentment el *Compendi de gramàtica catalana*,⁸⁰ i, encara,

76. Carta perduda.

77. Revista publicada a Marsella que dedicà un número a «Le génie d'Oc et l'homme méditerranéen» (1943). Desconeixem si Fabra hi va col·laborar.

78. Es refereix a la *Catalan Grammar*, obra perduda.

79. Vol dir la *Gramàtica catalana* publicada per les Edicions de Cultura Catalana a París el 1946.

80. Vegeu nota anterior.

rebia poc després l'encàrrec de preparar el text de la tercera edició de la *Grammaire catalane* afegint-hi una Selecta d'autors catalans antics i moderns (amb la traducció francesa dels fragments escollits!); i, com si això no fos prou, el President de la Generalitat de Catalunya em feia membre del Consell assessor de la Presidència!⁸¹ Veieu bé com no m'ha llegut de fer l'article per als *Cahiers du Sud*, i àdhuc comprendreu –goso esperar– com, aclaparat per tanta feina, fins hagi acabat per anar-se-me'n del cap que la vostra lletra restava incontestada. Avui, cercant uns papers, m'ha vingut a les mans aquesta vostra lletra, i m'apresso, avergonyit, a explicar-vos la meva trigança a contestar-vos, i a demanar-vos-en perdó!

M'he permès escriure-us en català suposant que això més aviat us plauria. Sé que m'entendreu com jo us entendria si m'escrivíssiu en occità. Són tan semblants el català i l'occità, que el dia que féssiu una obra d'unificació i de normalització de la vostra llengua, qualsevol català seria capaç de llegir les vostres publicacions, i tot occità habituat a llegir la seva pròpia llengua llegiria amb relativa facilitat la nostra. Tots hi sortiríem guanyant. Per això m'ha plagut tant la fundació de l'Institut d'Études Occitanes⁸² i faig vots perquè porti felicitament endavant l'obra que es proposa realitzar.

Agraint a tot cor les vostres felicitacions, us prego d'acceptar l'expressió dels meus sentiments més afectuosos

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA ALS ESTUDIANTS DEL FRONT UNIVERSITARI DE CATALUNYA⁸³

Als Estudiants del FRONT UNIVERSITARI DE CATALUNYA

De totes les felicitacions que he rebut, la vostra és la que m'ha causat una més gran satisfacció. En l'exili, en pensar en la nostra malmenada Universitat, mai no he dubtat que, en la tasca de redreçament i catalanització que un dia ens caldria emprendre, no ens havia de mancar la vostra col·laboració entusiasta. Ara em plau de constatar que no m'enganyava. I és sobretot per això que la vostra felicitació m'ha causat una emoció tant o més viva que la que vaig sentir a Tolosa en l'acte universitari en què fou exalçada aquesta nostra estimada llengua, a la depuració i normalització de la qual he consagrat la meua vida.

81. En efecte, el 14 de setembre de 1945, Josep Irla comunica oficialment a Fabra per carta que el nomena conseller del Govern de Catalunya.

82. L'Institut d'Estudis Occitans fou creat el 22 de febrer de 1945 a Tolosa de Llenguadoc i registrat sis dies més tard. El 28 d'abril de 1945 s'inaugurà solemnement. Bona part dels membres de l'IEO eren excombatents contra els alemanys o membres, alhora, de la Societat d'Estudis Occitans, creada el 1930. El president de l'IEO fou Joan Cassou, i entre els seus membres figuraven Pèire-Loïs Berthaud. El 13 de juliol de 1949 és reconegut d'utilitat pública.

83. Carta anteriorment publicada a la revista *Orientacions*, núm. 10, octubre de 1945, Barcelona, p. 1; i també reproduïda dins la revista *Quaderns*, núm. 12, gener de 1946, Perpinyà, p. 35.

Fent vots perquè ben aviat ens puguem posar tots plegats, professors i alumnes, a la feina àrdua de restablir i posar en marxa la nostra enyorada Universitat autònoma, es complau a trametre-us una salutació cordial aquest exiliat que no ha deixat un moment de confiar en el vostre patriotisme,

Pompeu Fabra

Prada, el 15 de setembre de 1945

DE POMPEU FABRA A JOSEP FERRER AYMAR

Prades, 6 d'agost de 1946

Estimat amic J. Ferrer Aymar,⁸⁴

Jo prou voldria venir a Tolosa per a assistir a la conferència d'en Tasis i a la reunió del dia 11. Encara no desespere de venir-hi. Però em sembla que no em serà possible, i cregueu que em doldrà. Per això no us puc encarregar que em reserveu una habitació en un hotel. Si a darrera hora m'és donat de venir, ho faré, encoratjat per les paraules amables que el Dr. Bellido ha afegit a la vostra lletra.⁸⁵ Si no vinc, com temo, saludeu en nom meu als elements d'Acció Catalana que assisteixin a la reunió del dia 11.⁸⁶

I a vosaltres tots, estimats amics, Bellido i fills (i filles!) una abraçada cordial.

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A FERRAN CUITO

Prades, 11 agost 1946

Estimat amic Cuito, Com que la còpia mecanografiada d'en Banús⁸⁷ conté errades (una sobretot greu: l'omissió de tretze mots!), us trameto, corregit per mi,

84. Josep Ferrer i Aymar (Vilanova i la Geltrú 1907 - Salles-sur-l'Hers, Aude, França 1978). Fou membre d'Acció Catalana Republicana i funcionari de la Generalitat de Catalunya. S'exilià el 1939 i després de passar pels camps de concentració francesos s'instal·là a Tolosa, on es casà amb Montserrat Bellido, filla del doctor Jesús Maria Bellido. Fou molt actiu a la Llar de Germanor Catalana i després al Casal Català, ambdós de Tolosa. Vegeu Domènec de Bellmunt «Josep Ferrer Aymar», *Avui*, 15-IX-1978.

85. Carta perduda.

86. Els membres del partit polític Acció Catalana es reunien a l'exili.

87. Personatge no identificat.

l'altre exemplar perquè se'n tregui una nova còpia, ja que m'estimo més enviar a en López⁸⁸ una còpia feta a màquina que no pas l'original.⁸⁹

Un altre encàrrec (perdoneu!): La quantitat que demanen els editors de *Études Méridionales*⁹⁰ als subscriptors no recordo quina és ni a qui s'ha d'enviar. ¿Voleu dir-m'ho o bé encarregar-vos vós mateix de trametre'ls-la?

Us saluda afectuosament

P. Fabra

DE POMPEU FABRA A JOAN GILI

Prada, 17 d'abril de 1947

Sr. Joan Gili⁹¹
Oxford

Distingit senyor, Quan tenia fet l'esborrany d'una *Catalan Grammar*⁹² vaig assabentar-me que se n'havia ja publicat una a Anglaterra: la vostra.⁹³ Me'n vaig alegrar molt perquè venia a remeiar la falta d'una gramàtica catalana escrita en anglès quan la meva estava, ben segur, encara molt lluny de poder ésser publicada.

Havia trigat a saber que havíeu publicat una *Catalan Grammar*, i per a tenir-la ha calgut –ja que no sabia la vostra adreça ni la de la casa editora– que vós tinguéssiu la gentilesa de trametre-me'n un exemplar, cosa que us agraeixo cordialment així com les paraules afectuoses amb què em féreu l'ofrena.⁹⁴

Si no vaig escriure-us tot seguit acusant-vos recepció de l'exemplar que em trametíeu, va ésser perquè vaig esperar a fer-ho en haver-ne fet una primera

88. Antoni López-Llausàs (Barcelona 1888 - Buenos Aires 1979), editor. Fundà la llibreria i editorial «Catalònia» (1924) i fou l'editor de la *Història Nacional de Catalunya* de Rovira i Virgili i del *Diccionari General de la Llengua Catalana* de Pompeu Fabra. S'exilià el 1936 a París i després s'establí a Buenos Aires on fundà l'editorial Sudamericana. Des de l'Argentina intentà publicar una nova edició del diccionari Fabra.

89. Desconeixem a quin treball o llibre fa referència.

90. Revista publicada a Montpeller.

91. Joan Gili i Serra (Barcelona 1907 - Oxford 1998), editor i traductor. El 1934 s'establí a Anglaterra on fundà l'editorial «The Dolphin Books», que publicà llibres sobre llengua i literatura catalanes. Després visqué a Oxford i fou una mena de cònsol dels catalans. Féu les traduccions a l'anglès de les *Elegies de Bierville* de Carles Riba i de *Nabí* de Josep Carner.

92. Fabra acabà d'escriure tota la *Catalan Grammar*. Així ho afirma en una carta que adreçà a Coromines el 20-IV-1948: «Tinc, en efecte, escrit l'esborrany d'aquesta gramàtica, el qual no caldria sinó posar en net. Aquest esborrany té 190 pàgines [...]». I en descriu l'índex (dins *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili, op. cit.*, p. 75).

93. Es tracta de *Introductory Catalan Grammar. With a Historical Outline of the language and literature, a selection of Catalan Writers, and a Vocabulary* (Oxford, 1943; 4a edició de 1974).

94. Carta perduda.

lectura; però l'acabament d'un treball que havia de trametre urgentment a l'Institut⁹⁵ em prengué molt més temps que no em pensava: vet ací la causa d'haver trigat tant a escriure-us, de què us demano perdó. Per fi he pogut llegir detingudament la vostra gramàtica: està bé i pot servir perfectament de base a la més extensa que em dieu que teniu en preparació. I, ja que m'ho demaneu, serà amb molt de gust que us faré algunes suggerències i us indicaré els errors que pugui trobar-hi en una segona lectura que em dispo a fer-ne.

Pel mateix correu us trameto un exemplar de la diguem-ne tercera edició de la meua *Grammaire Catalane*. Malauradament Belles Lettres no ha pogut publicar una refosa que tinc feta de l'edició del 1941, ço és una veritable tercera edició.

Us saluda afectuosament

Pompeu Fabra

DE POMPEU FABRA A JOSEP TRUETA⁹⁶

Prada, 30 d'abril de 1947

Estimat amic,⁹⁷ He llegit i rellegit amb delectança el vostre excel·lent llibre *The Spirit of Catalonia*. Ens queixem sovint els catalans del desconeixement que de les nostres coses es té a l'estranger i no pensem que som nosaltres els qui principalment en tenim la culpa: tot el que exposeu tan bé en el vostre llibre fa temps i temps que hauria d'haver estat dit i repetit dins una propaganda ben feta de la qüestió catalana. Heu fet, així, amic Trueta, una obra altament meritòria, que tots els catalans us hem d'agrair cordialment.

No cal dir que us faig vots perquè el vostre llibre obtingui la difusió que es mereix. I, com que evidentment convindria que es difongués entre els catalans mateixos, em plauria que us decidíssi a publicar-ne una traducció en català.⁹⁸

Us saluda ben afectuosament,

Pompeu Fabra

95. És probable que es tracti d'alguna llista d'esmenes al seu *Diccionari General de la Llengua Catalana* de 1932 per a edicions posteriors.

96. Josep Trueta i Raspall (Barcelona 1897 - 1977), metge i escriptor. S'exilià a Anglaterra el 1939 on adquirí un gran prestigi internacional com a traumatòleg a la Universitat d'Oxford. Publicà *The Spirit of Catalonia* (Oxford University Press, Oxford, 1946), que sortí en original català com *L'esperit de Catalunya* (Mèxic, 1950), on presentà la nostra història dins contextos internacionals i destacà figures com Lluís Vives, Ramon Llull o Ramon de Penyafort. El 1978 publicà les seves memòries (vegeu nota següent).

97. Carta anteriorment publicada dins *Fragments d'una vida* (Edicions 62, Barcelona, 1978, p. 293) de Josep Trueta.

98. Com ja es deia a la nota 96, l'edició catalana sortí el 1950 a Mèxic i editada per la Institució de Cultura Catalana; la castellana fou publicada a ciutat de Mèxic per Costa-Amic Editores el 1989 i prolada pel president de la Generalitat de Catalunya Jordi Pujol.

DE POMPEU FABRA A VÍCTOR TORRES

Prada, 26 de març de 1948

Sr. Víctor Torres⁹⁹

Estimat amic,¹⁰⁰ en Corredor¹⁰¹ em fa saber que heu ajornat la data de cloure la matrícula dels cursos (o del curs?) de català per correspondència, la direcció tècnica dels quals (o del qual?) vaig acceptar en principi.¹⁰² Em sembla bé, però encara em semblaria millor que, un cop closa la matrícula, no tanqués la porta als tocatardans: penseu que l'ensenyament és per correspondència, ço que permet que un alumne rebí, per exemple, la primera lliçó quan els altres hagin ja rebut la segona o la tercera...

Veig que compteu com a professors amb en Roig,¹⁰³ en Corredor i en Rahola.¹⁰⁴ Encantat: són els mateixos que jo, actuant de director tècnic, us hauria proposat, sempre en el supòsit que no pensàveu centralitzar els serveis a París. Però em descoratja de veure que el seu treball no pugui ésser pagat com es deuria –un treball que, si ha d'ésser eficaç, no es pot pas fer a corre-cuita, aprofitant estones de lleure–; penseu només en la tasca de corregir els exercicis raonant, naturalment, les esmenes que s'hi facin. Lamentable, però que no ens ha de venir de nou; ja és tradicional a casa nostra de no pensar en les tasques culturals sinó en les èpoques d'escassetat... i quan no es pot fer altra cosa.

Us saluda afectuosament

P. Fabra

99. Víctor Torres i Perenya (Lleida 1915), polític. Fill d'Humbert Torres i germà del poeta Màrius Torres, fou un dels membres de primera hora d'Esquerra Republicana de Catalunya, s'exilià el 1939 i fou secretari general de la Presidència de la Generalitat al costat de Josep Irla. Confident de Josep Tarradellas, al qual ajudà sempre, tornà en morir el general Franco i fou diputat i senador per ERC. Publicà unes importants *Memòries polítiques i familiars* (Lleida, 1994).

100. Carta publicada anteriorment dins *Memòries polítiques i familiars* (Pagès Editors, Lleida, 1994, p. 175).

101. Josep Maria Corredor (Barcelona 1912 - Perpinyà 1981), assagista i biògraf de Pau Casals. Visqué exiliat a Perpinyà. Fou un dels tres professors dels «Cursos de català per correspondència» a l'exili.

102. Els cursos de català per correspondència, oficialment «Cursos de llengua catalana», foren creats l'1 de març de 1948 per iniciativa de Josep Tarradellas. No s'iniciaren fins el 15 d'abril del mateix any i funcionaren plenament fins al 15 de maig de 1949. La direcció tècnica era portada per Pompeu Fabra, i la tramesa de correcció i exercicis era duta per Josep Maria Corredor, Ferran Rahola i Enric Roig. El 1948 arribaren a tenir prop de 250 alumnes, la majoria dels quals eren catalans, tot i que n'hi havia força de francesos i occitans. Els alumnes provenien de països tan variats com Argèlia, Andorra, Anglaterra, Bèlgica, Catalunya, Dinamarca, Estats Units, França, Madagascar, Tunísia, Txecoslovàquia, l'antiga URSS, Veneçuela i Xile. Els cursos acreditaven el coneixement de la llengua catalana però no habilitaven a ensenyar-la. La manca de diners i la mort de Fabra foren les causes principals del seu estroncament el 1949.

103. Enric Roig i Querol (Barcelona 1901 - Créteil, França, 1989), deixeble directe de Pompeu Fabra i professor dels «Cursos de català per correspondència».

104. Ferran Rahola i Auguet (Girona 1914 - Reims 1994), fill de l'historiador Carles Rahola i Llorens, condemnat a mort i afusellat pel règim franquista el 1939, fou mestre a Catalunya. S'exilià a França el 1939 com a soldat de la República. A l'exili treballà al servei comercial d'una fàbrica de sabons i després al servei comercial d'una fàbrica de taps de xampany. Fou professor dels «Cursos de català per correspondència».

DE VÍCTOR TORRES A POMPEU FABRA

Sr. Pompeu Fabra

Prada

Estimat mestre i amic:

Per iniciativa de l'amic Josep Quero,¹⁰⁵ hi ha el propòsit d'enviar un telegrama al Congrés de La Haya, redactat en els termes següents: «Dans l'espoir que l'esprit federaliste s'affirmera definitivement du Congrès que vous avez l'honneur de presider, nous tenons a vous exprimer nos meilleurs voeux pour la reussite des États Unis d'Europe dans un climat de comprehension mutuelle et dans le respect de la liberté des hommes et des peuples». El signarien Bosch Gimpera,¹⁰⁶ Carner,¹⁰⁷ Tarradellas,¹⁰⁸ Quero, Xirau,¹⁰⁹ Gassol,¹¹⁰ Barrera,¹¹¹ Rovira i Virgili¹¹² i vós, si no hi teniu inconvenient, en la vostra qualitat de President del Patronat de la Universitat. Com que el temps apremia, si no ens doneu instruccions en contra, ens permetrem interpretar el vostre silenci com una conformitat.

Us saluda afectuosament el vostre amic,

Víctor Torres

París, 7 de maig del 1948

105. Josep Quero i Molares (Barcelona 1905 - Vilanova i la Geltrú 1987), jurista i polític. Militant d'Esquerra Republicana i conseller de Justícia de la Generalitat (1936). S'exilià a França el 1939.

106. Pere Bosch i Gimpera (Barcelona 1891 - Mèxic 1974), prehistoriador i polític.

107. Josep Carner i Puig-Oriol (Barcelona 1884 - Brussel·les 1970), poeta. Visqué exiliat a Bèlgica i fou conseller de la Generalitat a l'exili.

108. Josep Tarradellas i Joan (Barcelona 1899 - 1988), polític. Fou conseller de la Generalitat durant la República i president de la Generalitat a l'exili i de la Generalitat provisional a Barcelona.

109. Probablement Antoni Xirau i Palau (Figueres 1898 - Bagneux, França 1976), advocat i polític. Membre destacat d'Esquerra Republicana, s'exilià a França.

110. Ventura Gassol i Rovira (la Selva del Camp 1893 - Tarragona 1980), escriptor i conseller de Cultura de la Generalitat. Visqué molts anys a l'exili a França.

111. Martí Barrera i Maresma (la Bisbal d'Empordà 1889 - Barcelona 1972), polític i sindicalista. Fou conseller de la Generalitat. S'exilià a Montpeller el 1939 i tornà a Barcelona el 1950.

112. Antoni Rovira i Virgili (Tarragona 1882 - Perpinyà 1949), polític, historiador i escriptor, fou president del Parlament català a l'exili.